

K bilingvní výchově v zahraničí

Jana Sovová | lektorát Udine, Itálie

Ve svém článku bych ráda čtenáře seznámila se **závěry průzkumu smíšených rodin z let 1993–2011**, o němž jsem podrobněji referovala na mezinárodní konferenci věnované kolektivnímu a individuálnímu bilingvizmu, uspořádané v říjnu 2011 Univerzitou v Lublani. Předmětem mého dlouhodobého zájmu je především to, do jaké míry si rodič pocházející z ČR, SR či jiného státu střední a východní Evropy uchovává svoji jazykovou identitu po odchodu do některé ze západoevropských zemí mj. tím, že svůj mateřský jazyk předává další generaci.

Počet pozorovaných rodin se včetně respondentů písemné ankety z r. 2011 pohybuje okolo 150; z toho 80 jsou česko-italské a slovensko-italské smíšené páry žijící trvale na území Itálie. Cílem dotazníků i pozorování bylo zjistit, zda dotyčný rodič-cizinec komunikuje se svým dítětem (popř. dětmi) ve svém mateřském jazyce či nikoliv. Dále mě zajímaly důvody této volby a stupeň uspokojení s ní, popř. názor dětí na zvolený typ jazykové výchovy. Doplnující dotaz směřoval ke zjištění postoje nejbližšího okolí i ostatních příslušníků majoritní společnosti při každodenním běžném styku s úřady, učiteli, lékaři apod. Zdá se také, že právě postoj matky-cizinky¹ ve prospěch či neprospěch bilingvní výchovy je spolu s postojem partnera a otce dítěte rozhodujícím faktorem, determinujícím „rodinnou jazykovou politiku“ (Mackey, Siguán 1992: str. 73) v dané smíšené rodině; všechny ostatní ustupují do pozadí a slouží spíše jako podpůrný argument při zdůvodňování té či oné volby.² Byly ale zaznamenány i případy, kdy matka upustila od důsledné bilingvní výchovy podle metody OPOL³ i přesto, že měla manželovu plnou podporu, anebo naopak svůj přístup prosadila navzdory jeho vesměs odmítavému postoji.

1. Z odpovědí valné většiny respondentů, dotazníků i z pozorování smíšených rodin vyplývá, že rodiče českého (a obecně východoevropského) původu používají v komunikaci se svým dítětem češtinu či jiný slovanský jazyk pouze částečně.⁴

1 a) Někteří považují toto řešení za dostačující nebo za jediné přijatelné a snaží se formulovat důvody, které je

k tomu vedly. Postoj této skupiny jakoby dával za pravdu italskému lingvistovi G. Francescatovi, jenž dochází k závěru, že ve smíšených rodinách i přes počáteční „patecké“ pokusy rodičů mluvit na dítě každý svým jazykem převládne nevyhnutelně monolingvní model ve prospěch většinového jazyka (Francescato 1981: str. 48)⁵.

S dcerou v Itálii mluvím česky když jsme doma a italsky když jsme venku. Původně jsem měla v úmyslu mluvit s ní pouze česky, ale ukázalo se, že je jednodušší tento způsob. Často se stane, např. v parku nebo v jesličkách, že se do našeho hovoru zapojí další děti nebo dospělí a jiný jazyk je vylučuje z konverzace.

Připadám si „hloupě“ když s malou na ulici a před manželem mluvím česky (protože nám nerozumí...)

Během manželovy pracovní doby mluvím na svoji osmi-měsíční dceru slovincky; po manželově návratu ze zaměstnání beru ohled na to, že slovincky nerozumí, a přecházím do italštiny.⁶

(Mluvit na dceru jen česky) by tady v Itálii určitě působilo potíže. Možná v jiných zemích, kde se mluví méně, třeba ne. Při zdejším způsobu komunikování by to určitě šlo moc těžko.

1] V drtivé většině zkoumaných smíšených rodin je příslušníkem majoritní společnosti otec.

2] Viz zejména bod 2.

3] Anglická zkratka pro označení metody „jeden rodič – jeden jazyk“. Rodiče při její aplikaci mluví na děti každý svým mateřským jazykem, a to vždy a za všech okolností.

4] Řada matek uvádí, že na veřejnosti pokud možno nemluví na dítě svým mateřským jazykem zejména proto, aby nebyly okolím identifikovány jako „ženy z Východu“.

5] Za povšimnutí stojí fakt, že od publikace Francescatova díla uplynulo plných 30 let. Autor mj. dochází k názoru, že mnohem větší šanci na úspěšnou a kvalitní bilingvní výchovu mají děti z původně monolingvních rodin se silnou motivací vychovávat své potomky ve dvou (a více) jazycích, než děti pocházející z rodin smíšených.

6] Respondentka přitom uvádí, že jsou jí známy některé publikace S. Pertot o dvojazyčné italsko-slovinštině výchově (viz seznam literatury). Je rovněž plně obeznána s metodou jeden mluví – jeden jazyk, neboť je šoďou okolností nucena podle ní postupovat v zaměstnání.

1 b) Někteří si naopak uvědomují nevýhody tohoto řešení a uvádějí, že kdyby si mohli znovu vybrat, zvolili by metodu OPOL:

Je zcela potřebné nevšímat si společenských konvencí slušného chování, že není korektní mluvit před jinými lidmi tak, že vám nerozumí, a je třeba stále zachovat mluvení mezi vámi a dítětem jen v tom jediném = vašem jazyce. To mi řekla jedna Němka, s kterou jsem kdysi ještě pouze s jedním dítětem cestovala vlakem a ona slyšela, jak míchám jazyky.

Původní záměr byl komunikovat pouze česky, ale z praktických důvodů to je trochu komplikované, protože bydlíme ve vícečlenné domácnosti, kterou tvoří kromě mě výhradně Italové. Pokud chci, aby i ostatní rozuměli, mluvím na dítě (tříleté) italsky, pokud jsme sami česky. Dítě česky rozumí, ale odpovídá italsky. Kdybych si mohla vybrat znovu, snažila bych se mluvit na dítě více česky a povzbuzovala bych ho, aby i česky odpovídalo.

Přesně jsem pochopila, kde se stala chyba (...) od ledna malá chodí do jeslí, já začala pracovat a mám tu teď přes léto italskou babičku (...) nyní jednoznačně převládá italština a když je tu česká babička tak občas nastane problém v komunikaci..., ale já vidím, že malá rozumí všemu a když chce, tak opakuje úplně vše... samozřejmě odpovídá pouze v italštině... (mám dělat, že nerozumím???) je to opravdu o důslednosti (...) není nic horšího než když se děti nedomluví se svými prarodiči – mám takový případ kamarádky a její dcerky (6, 8 let) nechť ani jezdit do Čech... neznámá zem, neznámá řeč, neznámá kultura...

1 c) Jedna z respondentek písemné ankety uvádí, že upustila v určitém věku dítěte od původně důsledné bilingvní výchovy a vnímá tuto volbu jako dobrý kompromis nebo jako jedinou možnou alternativu⁷:

Já se snažím před italsky mluvícími dětmi komunikovat se všemi italsky, abychom si všichni rozuměli. Ale to až teď, dříve jsem mluvila rigorózně česky. Nyní cítím, že chápe lépe důvod, to že přecházím do italštiny znamená, abychom si ve skupině všichni rozuměli. (Dítěti respondentky je 5 let).

Jiná respondentka popisuje, jak její pokus o částečné upuštění od českojazyčné komunikace ztroskotál na nesouhlasu dětí:

(...) co se týče rodiny, přijímá to celkem dobře. Manžel do určitého věku děti chápal naše rozhovory (částečně rozumí a mluví česky), ale samozřejmě rozhovorům se staršími dětmi (10 a 11 let) již většinou nerozumí. Měl období, kdy

mu to trochu vadilo, snažila jsem se tedy o vedení hovorů při určitých příležitostech (např. u stolu) pouze v italštině, ale děti byly již naučeny na mě mluvit pouze česky, takže to nevyšlo. Myslím, že to vzal a pokračujeme v zasetém systému.

1 d) V řadě smíšených rodin došlo v průběhu času k nekolidujícímu přehodnocení původní jazykové politiky s následnými komplikacemi, které podstatným způsobem narušily vztahy mezi jejími členy. Jako jeden příklad za všechny uvádím příběh matky, která se syny zpočátku komunikovala výhradně česky, ale pod tlakem okolí na ně později po nějakou dobu začala mluvit pouze italsky. Když se rodina po čase opět navrátila k česko-italskému bilingvnímu modelu, objevily se potíže v souvislosti s dospíváním staršího ze dvou sourozenců. Otázkou je, zda by tato situace nastala i v případě, že by matka od počátku důsledně vytrvala u metody OPOL:

Hlavní důvod vidí v tom, že čeština jim přeci na nic nebude, protože jí nikdo na světě kromě Čechů nemluví. Neví, že se to může ukázat i jako výhoda. Další problém vyvstal s dospíváním mého prvního syna. V rámci v Itálii vytvořené xenofobie se vyhrohuje negativisticky k jakýmkoli s ním spjatým neitalským faktorem. Rozzuří ho, že ho oslovují vokativem a ne po italsku nominativem. Zakazoval mi mluvit na něho česky, aby se „neprosvihlo“, že jsem cizinka, teď mi zakazuje mluvit vůbec, jelikož mám „přízvuk Rumunky“. Objasnila jsem mu, že s tím přízvukem to není tak horké – že podobně zní i nářečí poblíž Udine v Carnii. Přesto má pocit, že ho vylučují ze společnosti.

2. Respondenti a pozorované smíšené rodiny, které zvolily téměř výlučně monolingvní výchovu ve prospěch jazyka majoritní společnosti, se k důvodům své volby buď zdráhají vyjadřovat, anebo se odvolávají na různé nepříznivé vnější okolnosti či „nezájem“ či „lenost“ dětí.⁸ Většina z nich s odstupem času přiznává, že se toto řešení ukázalo jako neuspokojivé. Tato skupina je sice nejméně početná (celkem 11 pozorovaných smíšených rodin, 2 pozorované rodiny s oběma českojazyčnými rodiči a 2 respondentky v an-

⁷ Obdobnou alternativu zvolila celá řada původně monolingvních rodin po odchodu do zahraničí. Jako důvod adopce jazyka majoritní společnosti i v rodinné komunikaci a postupného úplného vytěsnění původního mateřského jazyka uvádějí „nezájem“ dětí, pocity nežádoucí výlučnosti, potřebu rychle se naučit jazyk hostící země, snahu zbavit se „východního akcentu“ apod. (dále viz pozn. k bodu 2).

⁸ Viz rozhovor s Dagmar Peckovou na http://ona.idnes.cz/spolecnost.aspx?c=A070213_205436_ona_ony_bih. 25. 9. 2011.

ketě), ale je třeba dodat, že hranice mezi ní a skupinami uvedenými v bodech 1 a), 1 c) a 1 d) je mnohdy nezřetelná a prostupná, a to zejména v případě mladších sourozenců:

Starší syn mluví částečně, mladší vůbec. Dnes mi mrzí, že česky neumím, i staršího to mrzí.

Své dva syny jsem česky nenaučila; nedokážu přesně říct, proč. Protože mi to oba vyčítají, rozhodla jsem se mluvit česky s vnoučaty. Kupodivu je to snadnější, než jsem si myslela.

Chci se učit česky, protože cítím, že jsem napůl Čech. Matka to akceptuje, ale nikdy se mnou česky nemluvila a ani teď, když studuji češtinu, mluvit nechce.

V úvodu knihy píšete dopis své dceři Madlence: „Budeš to číst asi až v 21. století a asi nebudeš umět česky.“ Je pro vás důležité, aby češtinu někdy zkusila?

Když se narodila, usoudili jsme racionálně, že to není tak podstatné.⁹ Musím tady poznamenat, že tatínek mojí ženy je vědec, který po roce 1956 emigroval z Maďarska. Má žena maďarsky nemluví. V Americe se tenkrát uplatňoval princip, že se člověk stal Američanem, a na minulost se prostě neohlížel. V souladu s tím se mi po narození dětí zdálo, že není důležité, zda budou mluvit česky. Teď mi to občas přijde líto. A hlavně ony mi to vyčítají.¹⁰

„Ale víte, hoši, jak je to pro mě absurdní, tady v Čechách, a já se nemůžu česky domluvit s vlastníma dětma? Uvědomujete si to, pánové?“¹¹

3. Ačkoliv důsledné uplatňování metody OPOL v pozorovaných/dotazovaných rodinách, z nichž jeden z rodičů je českého, slovenského či východoevropského původu, je spíše ojedinělým jevem (celkem 17 rodin), stupeň uspokojení je v této skupině bezkonkurenčně nejvyšší. Tato alternativa pravděpodobně odpovídá přirozené potřebě rodiče-cizince zachovat si právo na vlastní původní jazykovou identitu¹² a na to, aby ji co možná nejplnohodnotněji předal další generaci. Ačkoliv se tato skupina respondentů ve větší či menší míře potýká s negativním či odrazujícím postojem majoritní společnosti, celkové výhody bilingvizmu podle nich nad nevýhodami jednoznačně převažují a svoji volbu nehodlají přehodnotit:

Nedovedu si představit, že bych s dětmi hovořila jiným, než mateřským jazykem. Domnívám se že v cizím jazyce, i když jej člověk ovládá „perfektně“, není schopen vyjádřit všechny citové odstíny, jazykové hříčky a neologismy vlastní řeči používané v komunikaci s malými dětmi,

a matka tak mezi sebou a dítětem zbytečně vytváří bariéru, která omezuje vytvoření silného citového vztahu. Pro dítě to pak znamená omezení jazykových prostředků, které získává v raném dětství v komunikaci téměř výhradně s vlastní matkou. Druhotné důvody jsou pak klasicky praktického rázu: možnost se plynule dohovorit s prarodiči a vrstevníky (a vůbec s kýmkoli) v zemi původu matky, jazyk jako nosič kultury (dítě skrze jazyk získává povědomí o kultuře druhé země, získá k ní vztah, od raného dětství vstřebává kulturu v nejširším slova smyslu, od literatury, hudby, kinematografie atd. atd.), rozšiřují se mu obzory a mysl, (...) interpretuje skutečnost přes dva jazykové filtry, bez námahy se naučí dva jazyky na úrovni rodilého mluvčího, v budoucnu pro něj bude pravděpodobně snazší naučit se jiným cizím jazykům (?), bude mít širší znalosti, snad větší možnosti uplatnit se v profesionálním životě...

Naše sebevědomí je velmi nízké, jsme příliš přizpůsobiví a poddajní. Musím říci, že potkávám krajanek, které jsou spíše rozpačité a snaží se všem zavděčit a na své děti nějak mluví česky, ale spíše doma mezi 4 očima nebo vůbec. Já na svou 4 a 1/2letou dcerku mluvím jen česky (u lékaře, ve školce, v autobuse nebo v obchodě), ač se okolí díví nebo vrtí hlavou. Dodnes se mě pediater ptá, proč na ni mluvím česky. A těm co chtějí dát dobrou radu, že jako moje dcera díky mě nebude hovořit „řádně“ italsky, odpovídám, že žádná „řádná“ italská maminka žijící v cizině na svá dítky nemluví jinak než italsky. A to je jediné, co zabírá. Pokyvuji na souhlas (...).

Italští příbuzní – obávám se, že situaci hodnotí podle toho, jak důležitá či nedůležitá je čeština jako světový jazyk. Jelikož důležitá z tohoto pohledu není, tak se diví proč třeba nemluví na dítě anglicky a ty ještě omezenější proč nemluví na syna italsky. Možná česko-italský bilingvismus vnímají jako zbytečnou komplikaci. Okolí – to opět přijde na to, ale většinou je to vnímáno pozitivně. Můj pediater to označuje jako významné zachování patri-monie, další pediater v porodnici mě na to upozornil hned po porodu že je potřeba mluvit na dítě jen mým jazykem

9| Obdobný přístup lze vysledovat např. ve filmovém ztvárnění života smíšené rodiny v Austrálii ve filmu J. Hřebejka *Horem pádem* z roku 2004.

10| Z rozhovoru s ilustrátorem Petrem Síssem na <http://hn.ihned.cz/c1-37187080-delam-tecky-a-zivot-mi-utika>. 15. 9. 2011.

11| Převzato z DVD *Co tě nezabije* – český dokumentární film z roku 2009 o životě Miloše Formana. Při jedné z návštěv ČR se Forman během jízdy autem obrací česky na své syny, kteří s ním odmítají komunikovat jinak než anglicky. Pozn.: matka obou dětí je rovněž Češka.

12| Viz právo na zachování si vlastního mateřského jazyka zakotvené v italské ústavě (De Mauro 1992: str. 20).

a otec svým a nedělat mu v tom guláš, ostatní okolí to vnímá jako zajímavé či exotické, spíš než divné.

Nebyla to volba, ale naprosto přirozený proces. Z lingvistického hlediska mi nepřipadá přirozené mluvit na své dítě v jiném než mateřském jazyce. Pak je tu otázka komunikace s prarodiči a rodinou v ČR. Navíc, vzhledem k mé profesi tlumočnice, bych považovala za velké selhání, pokud by mé dítě nehovořilo stejně dobře česky jako portugalsky.

Závěrem

Z písemné ankety i bezprostředního pozorování vyplývá, že všech 17 rodin, které se dlouhodobě a důsledně přidržují metody OPOL, uvádí maximální míru uspokojení se zvoleným způsobem výchovy a jeho funkčnosti. Jejich vystupování na veřejnosti se dá bez nadsázky označit za významnou součást propagace českého či jiného slovanského jazyka a kultury v zahraničí. Z každodenní konfrontace těchto rodin s majoritní společností navíc vyplývá, že metoda OPOL může být velmi dobře akceptována i v případě jazyka, jehož společenská prestiž je v daném prostředí prakticky nulová.¹³ Celkem 13 z 15 rodin, jež zvolily komunikaci výhradně v jazyce majoritní společnosti, se naopak s odstupem času vyslovují ke své volbě kriticky; zbývající dvě ji nekomentují. V početně nejsilnější skupině 118 rodin, jejichž jazyková politika spočívá na větších či menších kompromisech vůči majoritní společnosti, je stupeň uspokojení nejrozkolísanější. **Z odpovědí a postojů většiny z nich se dá usoudit na jistou bezradnost a tápání při hledání optimálního řešení.** Řada matek-cizinek je například přesvědčena (bohužel i zásluhou některých odborně ne příliš zdatných logopedů, psychologů a vyučujících), že pokud by na dítě nemluvíly majoritním jazykem, dítě by jej dost dobře neovládlo. Zároveň ale považují za frustrující, že když chtějí s dítětem navodit občasnou komunikaci ve svém mateřském jazyce, dostává se jim odpověď v jazyce majoritním.

Je zbytečné popírat, že dlouhodobý pobyt v cizině, spojený většinou se soužitím ve smíšené rodině, přináší mnohdy přídatné komplikace plynoucí z neustálého střetávání dvou odlišných kultur, a tedy i jazykových kódů. Nabízí však jedinečnou možnost získání jistého nadhledu nad vlastními zažitými mentálními schémata a posílení vzájemné úcty a tolerance. Tento nadhled a tolerance bude o to větší, o co více se nám podaří respektovat nejen jazyk a kulturu majoritní společnosti, ale také svůj vlastní mateřský jazyk mj. tím, že jej co

nejplnohodnotněji předáme další generaci. Mám za to, že jediné tak můžeme plně využít šanci vychovat sebevědomé občany s nadstandardním jazykovým i kulturním vybavením, nezátížené našimi případnými komplexy společenské podřazenosti či blíže nespecifikované nežádoucí odlišnosti vůči většinové společnosti té či oné hostící země.

Seznam literatury

De Mauro, T.: *Presentazione. In: Educazione e bilinguismo*. Nuova Insula. Nuoro 1992, str. 7–21.

Francescato, G.: *Il bilingue isolato*. Bergamo Minerva italiana. Bergamo 1981.

Mackey, W. F. – Siguán, M.: *Educazione e bilinguismo*. Nuova Insula. Nuoro 1992.

Pertot, S.: *Dvojeziční otrok*. Istituto sloveno di ricerche. Terst 2004.

Sovová, J.: *Mluvit v italském Udine česky s vlastními dětmi? Proč ne?* Tvar č. 10/2011, str. 4.

13| Viz diskuze na http://www.jtpunion.org/spip/article.php?id_article=2644, 25. 9. 2011, k fejetonu shrnujícímu s humornou nadsázkou zkušenosti s aplikací OPOL v česko-italské smíšené rodině (Sovová 2011: str. 4).

